

Development and Validation of a Spiritual Intelligence Questionnaire Based on Quranic Teaching

Mahnaz Fazeli-Kebria¹ , Mohammad Hadi Yadollahpour^{*2,4} , Ramazan Hassanzadeh³ ,
 Mousa Yaminfirooz⁴ , Hemmat Gholinia-Ahangar⁵

1- Department of Psychology, Farhangian University of Mazandaran, Sari, Iran.

2- Department of Islamic Studies, School of Medicine, Babol University of Medical Sciences, Babol, Iran.

3- Department of Psychology, Faculty of Humanities, Sari Branch, Islamic Azad University, Sari, Iran.

4- Social Determinants of Health Research Center, Health Research Institute, Babol University of Medical Sciences, Babol, Iran.

5- Department of Statistics, Health Research Institute, Babol University of Medical Sciences, Babol, Iran.

*Correspondence should be addressed to Mr. Mohammad Hadi Yadollahpour; Email: m.yadollahpour@mubabol.ac.ir

Article Info

Received: May 3, 2020

Received in revised form:

Jun 9, 2020

Accepted: Jun 30, 2020

Available Online: Sep 23, 2021

Keywords:

Intelligence

Quran

Reference Standards

Spirituality

Teachings

Abstract

Background and Objective: Spiritual intelligence is a capacity that can enhance one's adaptability in life and give one a wider view of life and all the experiences and events enabling one to reframe and reinterpret these experiences and deepen one's understanding and knowledge of oneself. The purpose of this study was to develop a spiritual intelligence questionnaire based on Quranic teachings and to determine its psychometric properties.

Methods: This is a model-testing correlational study. The statistical population consisted of 276 students of Babol University of Medical Sciences, who were selected by convenience sampling method. The validity of this questionnaire was evaluated by content validity, face validity, convergent validity, and concurrent validity. Cronbach's alpha and test-retest reliability were used to determine the reliability of the questionnaire. In this study, all ethical considerations have been observed and no conflict of interest was reported by the authors.

Results: The results showed that the content and face validity of the Spiritual Intelligence Questionnaire Based on Quranic Teachings was acceptable. Using exploratory factor analysis, two hidden factors were found in the questionnaire and confirmatory factor analysis confirmed the structural validity. There was a significant correlation between the scores of this questionnaire and those of the spiritual intelligence questionnaire indicating concurrent validity and a significant correlation between the two subscales and the total score of the convergent narrative questionnaire. Cronbach's alpha and test-retest reliability were also acceptable.

Conclusion: According to the results from the validity and reliability analysis of the Qualitative Intelligence Questionnaire Based on Quranic Teachings, it can be stated that this questionnaire is a reliable and valid instrument for assessing spiritual intelligence based on the Quranic teachings and can be used in the Iranian society.

 <https://doi.org/10.22037/jrrh.v7i3.30268>

Please cite this article as: Fazeli-Kebria M, Yadollahpour MH, Hassanzadeh R, Yaminfirooz M, Gholinia-Ahangar H. Development and Validation of a Spiritual Intelligence Questionnaire Based on Quranic Teaching. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2021;7(3):51-67. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v7i3.30268>

Summary

Background and Objective

In defining the dimensions of human existence the World Health Organization refers to physical, mental, social and spiritual dimensions and considers the spiritual dimension as the source of

growth and completion of human being (1). In this respect, the concepts related to spirituality including spiritual health, spiritual evolution and spiritual intelligence have increased during the past decades (2). Spiritual intelligence can facilitate or increase consciousness or the feeling of being connected to a superior power and a holy being (3). In fact, spiritual intelligence as a means for measuring meaning and direction in life includes a kind of adaptation and problem solving ability (4, 5). This type of intelligence enables an individual to reframe and reinterpret his/her experiences and deepen his/her knowledge and understanding (5-7). The results of studies indicate that spiritual intelligence is correlated with mental health, quality of life, feeling of happiness and satisfaction in life (8-12).

Spiritual intelligence, the holders of which have been referred to as the “men/women of wisdom” in the Quran, causes an individual to find out the essence of reality and pass through the veil of illusions (13). Basically, a person with spiritual intelligence has the ability to transcend him/herself and others to the superior realm (holy intuition) (14). God the Most High has been introduced as the source and origin of existence and all perfections and approaching Him is the main goal of the creation (15). Therefore, one of the ways of developing one’s spiritual intelligence is to remember God, as God considers His remembrance as the cause of certainty and peace in the hearts in the Quran (15).

There are a number of questionnaires for measuring spiritual intelligence. Among them are Wolman’s *PsychoMatrix Spirituality Inventory* (16), King’s spiritual intelligence self-report questionnaire (17), Nazel’s Spiritual Intelligence Scale (18), Amram’s criterion for measuring the comprehensive index of spiritual intelligence (19), Amram and Dryer’s *Integrated Spiritual Intelligence Scale* (20), and the Spiritual Intelligence Questionnaire of Abdollah Zadeh et al. (21). However, no scales have been developed based on the Quran and its teachings for measuring spiritual intelligence. On this basis, the present study attempted to develop and standardize a spiritual intelligence questionnaire based on the Quranic teachings.

Methods

Compliance with ethical guidelines: In the present study, all the ethical principles including confidentiality of the questionnaire information, obtaining informed consent of the participants and leaving the participants free to leave the study were observed in the present study.

The present study is applied in terms of purpose and correlational in terms of method. The initial form of the questionnaire included 90 items, which were developed based on the references and theoretical background of the study related to spiritual intelligence and also the Quranic teachings related to spiritual intelligence. First, face and content validity of the questionnaire was examined qualitatively and quantitatively using the views of experts in the field of psychology and Islamic teachings. The former was measured by content validity ratio (CVR) and the latter by convergent validity index (CVI). For determining the face validity of the questionnaire, the Item Impact method was used and for assessing the convergent validity, the coefficient of correlation between the subscales of the questionnaire was used. Concurrent validity was examined by examining the correlation of its scores with those of Abdollah Zadeh et al.’s Spiritual Intelligence questionnaire (21). Cronbachs’ alpha was also used for examining reliability. For examining test-retest reliability with a two-week interval, the questionnaire was re-administered and its correlation with the initial administration was calculated.

Results

The results of the present study showed that the highest percentage of variance (71.41%) was explained by the first two factors. The first one was the insight-emotional subscale and the second factor was the behavioral subscale of spiritual intelligence based on the Islamic teachings. Varimax Rotation Method was used and the items with factor loading of 0.3 were selected. The results of factor analysis using this method showed that 32 items had the highest correlation with the first factor and 34 items had the highest correlation with the second one. Further, confirmatory factors analysis using *LISREL* statistical software was utilized for examining validity of the Spiritual Intelligence Questionnaire Based on the Quranic Teachings. The goodness of fit indices and NFI, NNFI, CFI, and IFI indices were all higher than 0.90, which is considered as acceptable for fitting of the model. Finally, RMSEA, which should be lower than 0.05, was found to be 0.073 in the present model, which is considered as acceptable. Examining the model fit indices shows that the model for confirmatory factor analysis of the insight/emotional subscale of spiritual intelligence in the target sample has an acceptable fit.

Another finding of the study pointed to the relative fit of the behavioral component model.

DF/2 χ , NFI, NNFI, CFI, IFI, and RMSEA indices were all indicative of the acceptability of the model showing that the confirmatory factor analysis model of the behavioral subscale of spiritual intelligence had a good fit in the targeted sample. The correlation between the subscales of the questionnaire was calculated and confirmed for examining convergent validity. In addition, the results related to the reliability coefficient confirmed the internal consistency of the questionnaire.

Conclusion

Taking the Quranic concepts as the criteria in the field of spirituality and spiritual intelligence and drawing on the existing scientific theories in this field, the present questionnaire tried to cover and measure the fundamental dimensions of human existence. With regard to the insight-emotional and behavioral components evaluated in the present study, we should refer to the existing theories in this regard. Vaughan considers spirituality as a field that involves the highest growth and development in different cognitive, moral, emotional and interpersonal areas (22). Santos uses spiritual intelligence in relation to the Creator of the world considering it as an equivalent to the ability to understand the principles of life and base one's life on these principles (23). On this basis, the questionnaire developed in the present study is a reliable and valid instrument for measuring spiritual intelligence. It was developed based on the existential dimensions of human being and the Quranic concepts and can be a more appropriate instrument for measuring spiritual intelligence in the Iranian community compared to the existing questionnaires in the literature. Therefore, it is suggested that the present questionnaire be used as an instrument based on the Quranic teachings along with other measures of spiritual intelligence and health to gain a better understanding of individuals' level of spiritual intelligence.

Acknowledgements

The authors of the article would like to express their gratitude to Research and Information Technology Deputy and all those who contributed to this study particularly the students of the Babol University of Medical Sciences.

Ethical considerations

According to the authors, Babol University of Medical Sciences confirmed the present study with the ethics code of [IR.MUBABOL.REC.1399.355](https://www.ir.mubabol.rec.1399.355).

Funding

The authors declared no sponsorship for this study and all the costs have been paid by the authors.

Conflict of interest

The authors declared no conflict of interest.

Authors' contribution

Presenting the initial idea, writing the article, and analyzing the data: first and second authors; method and providing scientific advice: third author; supervising over the project and revising the text: fourth and fifth authors.

References

1. King U. Spirituality in New Handbook of Living Religions. Blackwell; 1999.
2. Devi S. Impact of spirituality and emotional intelligence on employee engagement. *International Journal of Applied Research*. 2016;2(4):321-5.
3. Emmons RA. Is spirituality an intelligence? Motivation, cognition, and the psychology of ultimate concern. *The International Journal for the psychology of Religion*. 2000;10(1):3-26.
4. Cowan DA. Translating spiritual intelligence into leadership competencies. *Journal of Management, Spirituality & Religion*. 2005;2(1):3-38.
5. Gobari-Bonab B, Salimi M, Selyani L, Noori-Moghadam S. Spiritual Intelligence. *Modern Religious Thought*. 2015(3):125-47. (Full Text in Persian)
6. Supriyanto AS, Ekowati VM, Masyhuri M. The Relationship among Spiritual Intelligence, Emotional Intelligence, Organizational Citizenship Behaviour, and Employee Performance. *Etikonomi*. 2019;18(2): 249-58.
7. Khoshdeli Z, Malekzadeh M, Nooryan K, Afroughi S, Zoladl M. Effect of Spiritual Intelligence Training on the Anxiety of Medical Sciences Students; a Randomized Clinical Trial Study. *J Clinic Care Skill*. 2020; 1(3):115-120. (Full Text in Persian)
8. Molaei P, Mahmoudi MM. The Relationship between Regular Physical Activity with Spiritual Intelligence and Psychological Well-being among the Elderly in Tehran. 2018. (Full Text in Persian)
9. Neysiani ZM, Asadi A, Asgari M, GhaleNoei F. Relationship of religious orientation and spiritual intelligence with emotional self-regulation in women subject to violence. *Psychological research*. 2009;1(3):1-23.
10. Yadollahpour MH, MahdaviFar H, Hasanzadeh R. Intervention of Religion-based Education in Depression Syndrome among Married Women Attending Cultural Centers in Babol. *Journal of*

Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2019;5(1):64-75. (Full Text in Persian)

11. Mozaffari F, Hejazi M. The Role of Spiritual and Psychological Well-being in Predicting High-risk Behaviors of Young Prisoners in Zanjan. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2019;5(3):32-44. (Full Text in Persian)

12. Nasiri F, Keshavarz Z, Davazdahemami M, Karimkhani Zandi S, Nasiri M. The Effectiveness of Religious-Spiritual Psychotherapy on the Quality of Life of Women with Breast Cancer. JBUMS. 2019; 21 (1):67-73. (Full Text in Persian)

13. Mohammad Nejad H. The Concept of Spiritual Intelligence Based on Islamic Teachings. Culture Islamic Univ. 2009;42(2):97-116. (Full Text in Persian)

14. Yadollahpour MH, Fazeli Kebria M. A comparative study of the concept of spiritual intelligence in terms of psychology and Islam. 2014;1(1):48-57. (Full Text in Persian)

15. The holy Quran. Translated by: Mohammad Mahdi Fouladvand. Tehran: Justice Message Publications; 2016.

16. Wolman R. Thinking with your soul: Spiritual intelligence and why it matters: Richard N. Wolman, PhD; 2001.

17. King DB. Rethinking claims of spiritual intelligence: A definition, model, and measure. 2008.

18. Nasel DD. Spiritual orientation in relation to spiritual intelligence a consideration of traditional Christianity and New Age individualistic Spirituality: University of South Australia; 2004.

19. Amram Y, editor The seven dimensions of spiritual intelligence: An ecumenical, grounded theory. 115th Annual Conference of the American Psychological Association, San Francisco, CA; 2007.

20. Amram Y, Dryer C. The Development and Preliminary Validation of the Integrated Spiritual Intelligence Scale (ISIS), Institute of Transpersonal Psychology, Palo Alto. Palo Alto, Working Paper, <http://www.yosiamram.net/papers/>, access: March, 2010.

21. Abdollahzadeh H, Baqherpour M, Bozhmehrani S, Lotfi M. Spiritual Intelligence: Concepts, Measurements and its Applications. Tehran: Ravansanji Publications; 2009. (Full Text in Persian)

22. Vaughan F. What is spiritual intelligence? Journal of humanistic psychology. 2002;42(2):16-33.

23. Santos E. Spiritual intelligence; what is spiritual intelligence. How it benefits a person.

مشروع استبيان الذكاء المعنوي وتقييمه على أساس التعاليم القرآنية

مهناز فاضلي كبريا^١، محمد هادي يداالله بور^٢، رمضان حسن زادة^٣، موسى يمين فيروز^٤، همت قلي نيا آهنگر^٥

١- قسم علم النفس، جامعة المثقفين، مازندران، ساري، إيران.

٢- قسم المعارف الإسلامية، كلية الطب، جامعة بابل للعلوم الطبية، بابل، إيران.

٣- قسم علم النفس، كلية العلوم الإنسانية، فرع ساري، الجامعة الإسلامية الحرة، ساري، إيران.

٤- مركز دراسات العوامل الاجتماعية المؤثرة على الصحة، معهد الصحة، جامعة بابل للعلوم الطبية، بابل، إيران.

٥- قسم الإحصاء، معهد الصحة، جامعة بابل للعلوم الطبية، بابل، إيران.

* المراسلات الموجهة إلى السيد محمد هادي يداالله بور؛ البريد الإلكتروني: m.yadollahpour@mubabol.ac.ir

الملخص

خلفية البحث وأهدافه: الذكاء المعنوي هو إمكانية تستطيع أن تؤدي إلى زيادة اندماج الفرد في الحياة، وتمنحه رؤية عامة تجاه الحياة وجميع التجارب والأحداث، وتجعله قادراً على التأطير والتفسير المحدد لتجاربه، وتعميق معرفته وإدراكه. والهدف من الدراسة الفعلية تقديم استبيان للذكاء المعنوي قائم على أساس التعاليم القرآنية وتعيين خصائص التقييم النفسي.

منهجية البحث: تعتبر هذه الدراسة من نوع الدراسات الاختبارية والتكافلية. وتشمل مجموعة الاختبار طلبة جامعة بابل للعلوم الطبية، وقد تم اختيار ٢٧٦ شخصاً منهم بطريقة النمذجة العشوائية. وقد قاموا بتعبئة استبيانات الذكاء المعنوي القائم على أساس التعاليم القرآنية، والصحة العامة، والصحة المعنوية، والذكاء المعنوي. وقد تم دراسة موثوقية هذه الاستبيانات من خلال التقييم الموثوقي المضموني، والموثوقية الصورية، والصلاحية الهيكلية من خلال الاستفادة من التحليل العاملي والموثوقية، والموثوقية التقاربية، والموثوقية المتزامنة، مع الاستعانة بالاختبار التكافلي لبيرسون. كما أنه لتعيين موثوقية الاستبيان أيضاً فقد تمت الاستفادة من ألفاي كرونباخ وموثوقية إعادة الاختبار. وقد تمت مراعاة جميع الضوابط الأخلاقية في هذه الدراسة، ولم يلحظ مؤلفو المقالة أي تعارض للمصالح.

المعطيات: تشير النتائج إلى أن الموثوقية المضمونية والصورية لاستبيان الذكاء المعنوي القائم على أساس التعاليم القرآنية تتمتع بالمقبولية. وبلاستفادة من تحليل العامل الاكتشافي فقد تم العثور على عاملين خفيين في الاستبيان. وكان التحليل العاملي تأييداً مؤيداً للصلاحية الهيكلية له. كما أنه كان هناك تضامن ذو معنى بين درجات هذا الاستبيان واستبيان الذكاء المعنوي يحكي موثوقية متزامنة وتضامنية ذات معنى بين تفاصيل المقياس، والدرجة الكلية للاستبيان تحكي الموثوقية المتقاربة له. وكان ألفاي كرونباخ وموثوقية إعادة الاختبار للاستبيان مطلوبة أيضاً.

الاستنتاج: بملاحظة النتائج الحاصلة من الصحة والموثوقية لاستبيان الذكاء المعنوي القائم على أساس التعاليم القرآنية فإنه يمكن القول بأن هذا الاستبيان هو أداة موثوقة لدراسة الذكاء المعنوي على أساس التعاليم القرآنية، ويمكن الاستفادة منها في المجتمع الإيراني.

معلومات المادة

الوصول: ١٠ رمضان ١٤٤١

وصول النص النهائي: ١٧ شوال ١٤٤١

القبول: ٩ ذي القعدة ١٤٤١

النشر الإلكتروني: ١٦ صفر ١٤٤٣

الكلمات الرئيسية:

التعليم
التقييم
الذكاء
القرآن
المعنويات

يتم استناد المقالة على الترتيب التالي:

Fazeli-Kebria M, Yadollahpour MH, Hassanzadeh R, Yaminfirooz M, Gholinia-Ahangar H. Development and Validation of a Spiritual Intelligence Questionnaire Based on Quranic Teaching. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2021;7(3):51-67. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v7i3.30268>

طراحی و اعتبارسنجی پرسش‌نامه هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی

مهناز فاضلی کبریا^۱، محمدهادی یداله‌پور^{۲*}، رمضان حسن‌زاده^۳، موسی یمین‌فیروز^۴، همت‌قلی‌نیا آهنگر^۵

۱- گروه روان‌شناسی، دانشگاه فرهنگیان مازندران، ساری، ایران.

۲- گروه معارف اسلامی، دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی بابل، بابل، ایران.

۳- گروه روان‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، واحد ساری، دانشگاه آزاد اسلامی، ساری، ایران.

۴- مرکز تحقیقات عوامل اجتماعی مؤثر بر سلامت، پژوهشکده سلامت، دانشگاه علوم پزشکی بابل، بابل، ایران.

۵- گروه آمار، پژوهشکده سلامت، دانشگاه علوم پزشکی بابل، بابل، ایران.

*مکاتبات خطاب به آقای محمدهادی یداله‌پور؛ رایانامه: m.yadollahpour@mubabol.ac.ir

چکیده

سابقه و هدف: هوش معنوی ظرفیتی است که می‌تواند موجب افزایش انطباق‌پذیری فرد در زندگی شود. هدف پژوهش حاضر طراحی پرسش‌نامه هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی و تعیین ویژگی‌های روان‌سنجی آن بود.

روش کار: این پژوهش از نوع مطالعات آزمون‌سازی و همبستگی است. جامعه آماری پژوهش دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی بابل بود که با استفاده از روش نمونه‌گیری دردسترس ۲۷۶ نفر از آنان انتخاب شدند و هم‌زمان پرسش‌نامه‌های هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی، سلامت عمومی، سلامت معنوی و هوش معنوی را تکمیل کردند. بررسی روایی این پرسش‌نامه‌ها از طریق ارزیابی روایی محتوایی، روایی صوری، روایی سازه با استفاده از تحلیل عاملی و روایی و روایی همگرا و روایی هم‌زمان با استفاده از آزمون همبستگی پیرسون صورت گرفت. برای تعیین پایایی پرسش‌نامه نیز از آلفای کرونباخ و پایایی بازآزمایی استفاده شد. در این پژوهش همه موارد اخلاقی رعایت شده است و مؤلفان مقاله تضاد منافی گزارش نکرده‌اند.

یافته‌ها: نتایج نشان داد که روایی محتوایی و صوری پرسش‌نامه هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی پذیرفتنی است. با استفاده از تحلیل عامل اکتشافی دو عامل پنهان در پرسش‌نامه یافت شد و تحلیل عاملی تأییدی مؤید روایی سازه آن بود. همبستگی معنادار بین نمرات این پرسش‌نامه و پرسش‌نامه هوش معنوی گویای روایی هم‌زمان و همبستگی معنادار بین دو خرده‌مقیاس و نمره کل پرسش‌نامه گویای روایی همگرای آن بود. آلفای کرونباخ و پایایی بازآزمایی پرسش‌نامه نیز مطلوب بود.

نتیجه‌گیری: با توجه به نتایج حاصل از روایی و پایایی پرسش‌نامه هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی می‌توان گفت این پرسش‌نامه ابزاری پایا و روا برای بررسی هوش معنوی بر اساس آموزه‌های قرآنی است و قابلیت استفاده در جامعه ایرانی دارد.

اطلاعات مقاله

دریافت: ۱۴ اردیبهشت ۱۳۹۹

دریافت متن نهایی: ۲۰ خرداد ۱۳۹۹

پذیرش: ۱۰ تیر ۱۳۹۹

نشر الکترونیکی: ۱ مهر ۱۴۰۰

واژگان کلیدی:

آموزش

اعتبارسنجی

بررسی پرسش‌نامه‌ها

قرآن

معنویت

هوش

استناد مقاله به این صورت است:

Fazeli-Kebria M, Yadollahpour MH, Hassanzadeh R, Yaminfirooz M, Gholinia-Ahangar H. Development and Validation of a Spiritual Intelligence Questionnaire Based on Quranic Teaching. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2021;7(3):51-67. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v7i3.30268>

مقدمه

سازمان بهداشت جهانی در تعریف ابعاد وجودی انسان به ابعاد جسمانی، روانی، اجتماعی و معنوی اشاره کرده است و بُعد چهارم یعنی بُعد معنوی را در رشد و تکامل انسان مطرح می‌سازد (۱). در همین زمینه، مفاهیم مرتبط با معنویت همچون سلامت معنوی^۱، تحول معنوی^۲ و هوش معنوی^۳ در چند دهه اخیر افزایش یافته است (۲). نخستین بار استیون^۴ در سال ۱۹۹۶ و بعد ایمونز^۵ در سال ۱۹۹۹ مفهوم هوش معنوی را مطرح کرده‌اند و در نهایت زوهر و مارشال^۶ این اصطلاح را با ترکیب مبانی و اصول روان‌شناسی، فیزیک، فلسفه و مذهب ساخته‌اند. از نظر این صاحب‌نظران، هوش معنوی بر احساس رسالت، توانایی یافتن معنا، تعالی و کمال، اخلاقیات، درک فرد از معنای زندگی و معنی‌دار شدن فعالیت‌های روزمره دلالت دارد (۳). معنویت هوشی است که به واسطه آن فرد مسائل معنوی و ارزشی خود را حل می‌کند، فعالیت‌ها و زندگی‌اش را در فضایی غنی‌تر و بامعنا تر قرار می‌دهد و به کمک آن در می‌یابد که کدام روش و راه از دیگر روش‌ها و راه‌ها بامعنا تر و هدفمندتر است (۴). هوش معنوی قادر است تا هوشیاری یا احساس پیوند با قدرت برتر یا ذات مقدس را تسهیل کند یا افزایش دهد (۵). بنابراین هوش معنوی موجب حس معنا و مأموریت در زندگی می‌شود و سؤال‌هایی همانند «آیا شغل من موجب تکامل من در زندگی می‌شود» و «آیا من در شادی و آرامش روانی مردم سهیم هستم» را در ذهن ایجاد می‌نماید (۶). هوش معنوی بیانگر مجموعه‌ای از توانایی‌ها، ظرفیت‌ها و منابع معنوی است که کاربرست آنها در زندگی روزانه می‌تواند موجب افزایش انطباق‌پذیری فرد در زندگی شود (۷)؛ چون وجود معنا در زندگی مانند کلیدی است که می‌تواند غلبه بر مشکلات زندگی را تسهیل کند و با پیامدهای مثبت درونی و بیرونی همراه شود و از همین رو اغلب زندگی معنی‌دار را از عوامل مهم سلامت روان‌شناختی می‌دانند (۸). این هوش به فرد دیدی کلی درباره زندگی و همه تجارب و رویدادها می‌دهد و او را قادر می‌سازد به چهارچوب و تفسیر مجدد تجارب خود بپردازد و شناخت و معرفت خویش را عمق بخشد (۷-۹). نتایج

مطالعات گویای این است که هوش معنوی با سلامت روان، کیفیت زندگی، احساس نشاط و رضایتمندی از زندگی رابطه همسو دارد (۱۰-۱۴).

هوش معنوی که در قرآن درباره صاحبان آن صفت اولوالباب به کار رفته است، موجب می‌شود افراد به جوهره حقیقت پی ببرند و از پرده‌های اوهام عبور نمایند (۱۵). مباحث مربوط به هوش معنوی و معادل‌های آن در اسلام وسیع و پر بار است و کافی است تفحصی هر چند مختصر در قرآن و نهج‌البلاغه صورت گیرد تا مشخص گردد که اصولاً هوشمند معنوی همان انسان مؤمن و کسی است که مهارت و قدرت فرابردن (تعالی‌بخشی) خود و دیگران را به ساحات برتر (شهود قدسی در ساحت معرفت و الوهیت در ساحت وجود) دارد (۱۶). اگر همگام با برخی از صاحب‌نظران هوش معنوی را شکلی از هوش بدانی (۱۷) و از آن به توانایی یاد کنیم، در متون دینی اسلام به مفاهیم و سازه‌هایی مانند عقل و مشتقات آن برمی‌خوریم که گویای این توانایی و ظرفیت است و می‌تواند بیانگر سازه هوش معنوی باشد. اصطلاحات مختلفی در قرآن به کار رفته است که هر یک از این واژه‌ها به یکی از ابعاد عقل و خرد انسان مربوط است. همانند «عقل و نهی»، «قلب»، «روح و نفس»، «لب» و «فؤاد» (۱۶-۱۸). از نظر فرهنگ اسلامی و قرآنی عقل زمانی ارزش دارد که کاشف و ابزاری مفید باشد (۱۶). معنویت تأثیر عظیمی در سلامت روانی افراد دارد. معنی امری است که در ورای الفاظ و عبارات قرار دارد و الفاظ و عبارات از آن حکایت می‌کند (۱۹). از این رو، معنا به موقعیتی اشاره دارد که دست‌کم شامل دو لایه باشد: یکی ظاهر که حکایتگر است و دیگری باطن که محکی است (۲۰). همان‌گونه که در ورای الفاظ و اعمال معنایی قرار دارد؛ درباره زندگی نیز می‌توان گفت که خود زندگی و اجزای آن نمی‌تواند مطلوب و مقصود نهایی باشد، معنای زندگی امری متعالی است که در قلمروی بیرون از فرایند زندگی قرار دارد. بنابراین، یکی از راه‌های پرورش هوش معنوی یاد خدا است؛ چنانکه خداوند در قرآن ذکر و یادش را موجب اطمینان و آرامش قلب‌ها می‌شمارد^۷ (۲۱). خداوند متعال به مثابه منبع و سرچشمه وجود و همه کمالات معرفی شده و نزدیک شدن به او هدف اصلی آفرینش انسان شمرده شده است (۲۲).

در زمینه اندازه‌گیری هوش معنوی چندین پرسش‌نامه وجود دارد از جمله: سیاهه ماتریس روانی معنویت و لم^۸ (۲۳)،

^۱) spiritual health

^۲) spiritual development

^۳) spiritual intelligence

^۴) Stevens

^۵) Emmons

^۶) Zohar & Marshall

^۷) آیه ۲۸ سوره رعد

^۸) Wolman

آن را می‌سنجد، محتوای آزمون بررسی می‌شود. بررسی روایی محتوا با دو هدف صورت می‌گیرد: نخست، اطمینان از اینکه مهم‌ترین و صحیح‌ترین محتوا انتخاب شده است؛ دوم، موارد ابزار به بهترین صورت برای اندازه‌گیری محتوا طراحی شده است. محاسبه مورد اول با شاخص نسبت روایی محتوا (CVR) ^۶ و محاسبه مورد دوم با شاخص روایی محتوا (CVI) ^۷ صورت می‌پذیرد. برای تعیین روایی صوری و محتوایی از نظرات گروه صاحب‌نظران شامل ده نفر از اعضای هیئت علمی گروه روان‌شناسی و معارف اسلامی که در زمینه هوش معنوی مبتنی و آموزه‌های قرآنی تخصص داشتند، استفاده شد. بعد از جمع‌آوری اطلاعات، شاخص نسبت روایی محتوا و شاخص روایی محتوایی برای هر گزینه محاسبه شد. برای تعیین نمره روایی صوری از روش تأثیر آیت ^۸ استفاده شد.

روایی سازه به کفایت ابزار برای اندازه‌گیری سازه‌های موجود می‌پردازد و همیشه با این سؤال در ارتباط است که این ابزار چه سازه‌ای را اندازه‌گیری می‌کند؟ در پژوهش حاضر به‌منظور بررسی روایی سازه از روش تحلیل عاملی استفاده شده است. درباره حجم نمونه مورد نیاز جهت انجام تحلیل عاملی نظرات متفاوتی وجود دارد و در منابع علمی چندین معیار در این باره ارائه شده است و پژوهشگران در تحقیقات مختلف حداقل شرکت‌کننده مناسب را به‌طور متفاوت گزارش کرده‌اند. از جمله کامری و لی ^۹ حجم نمونه مناسب را در تحلیل عاملی به‌صورت مقیاسی رتبه‌بندی شده ارائه نموده‌اند؛ به این ترتیب که: ۱۰۰ نمونه بسیار ضعیف، ۲۰۰ نمونه به‌نسبت خوب، ۳۰۰ نمونه خوب، ۵۰۰ نمونه بسیار خوب و ۱۰۰۰ و بیشتر نمونه عالی است (۲۹). بر این اساس حجم نمونه به تعداد ۳۰۰ نفر تعیین و توزیع شد که در نهایت ۲۴ پرسش‌نامه مخدوش بود و از مطالعه خارج و ۲۷۶ پرسش‌نامه وارد مطالعه شد. بدین صورت که در ابتدا به‌منظور استخراج عامل‌ها، پس از تکمیل پرسش‌نامه، داده‌ها با تحلیل اکتشافی حیطه‌های آن مشخص شد. جهت بررسی کافی بودن حجم نمونه و همبستگی خوب بین گویه‌ها و به‌منظور انجام تحلیل عاملی از آزمون‌های بارلت ^{۱۰} و کیسر-مایر-الکین ^{۱۱} استفاده شد. جهت بررسی اعتبار عامل‌ها و ارزیابی برازش آنها نیز از تحلیل عاملی تأییدی در قالب نرم‌افزار لیزرل استفاده شد.

پرسش‌نامه خودگزارشی هوش معنوی کینگ ^۱ (۲۴)، مقیاس هوش معنوی نازل ^۲ (۲۵)، معیار اندازه‌گیری شاخص جامع هوش معنوی آمرام (۲۶)، مقیاس هوش معنی یکپارچه آمرام-دراپر ^۳ (۲۷) و نیز پرسش‌نامه هوش معنوی عبدالله‌زاده و همکاران (۲۸). این در حالی است که در فرهنگ اصیل اسلام و قرآن مجید نیز به هوش معنوی به‌طور ضمنی توجه فراوانی شده است. باوجوداین، تا به حال مقیاسی برای ارزیابی هوش معنوی که بر اساس قرآن و آموزه‌های آن باشد، طراحی نشده است.

هوش معنوی یکی از مفاهیمی است که در پرتو توجه و علاقه جهانی روان‌شناسان به حوزه دین و معنویت مطرح شده است و ضرورت آن از جهات مختلف در عصر جدید احساس می‌شود. این موضوع با توجه به گرایش‌های مذهبی جامعه ایرانی و ایمان آنان به قرآن مجید به‌عنوان کتابی آسمانی بیشتر برجسته شده است و لزوم ساخت و هنجاریابی پرسش‌نامه هوش معنوی را بر اساس آموزه‌های قرآنی آشکار می‌سازد. بر همین اساس پژوهش حاضر به‌منظور ساخت و استانداردسازی پرسش‌نامه هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی صورت گرفته است.

روش کار

پیروی از اصول اخلاق پژوهش: در این پژوهش تمامی اصول اخلاقی مرتبط از جمله محرمانه‌بودن پرسش‌نامه‌ها، رضایت آگاهانه شرکت‌کنندگان و اختیار خروج از پژوهش رعایت شده است.

مطالعه حاضر از نظر هدف کاربردی و از لحاظ روش انجام کار از نوع همبستگی است. فرم اولیه پرسش‌نامه حاوی ۹۰ سؤال بود که با توجه به منابع و پیشینه نظری موجود درباره هوش معنوی و همچنین آموزه‌های قرآنی مرتبط با هوش معنوی طراحی شد. در ابتدا، روایی صوری ^۴ و روایی محتوایی ^۵ پرسش‌نامه به‌صورت کیفی و کمی بررسی شد. روایی صوری به این پرسش پاسخ می‌دهد که آیا آزمون یا پرسش‌نامه از نظر ظاهری اعتبار دارد و با جابه‌جایی مطلوب کلمات یا عبارات می‌توان آن را افزایش داد؟ در روایی محتوا برای کسب اطمینان از اینکه آزمون معرف سازه‌ای است که ادعا می‌شود

^۶ Content validity Ratio

^۷ Content validity index

^۸ Item Impact

^۹ Camry & Lee

^{۱۰} Bartlett

^{۱۱} Kaiser-Mayer-Olkin (KMO)

^۱ King

^۲ Nasal

^۳ Dryer & Amram

^۴ Face validity

^۵ Content validity

برای بررسی روایی همگرای^۱ پرسش‌نامه هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی از ضرایب همبستگی بین خرده‌مقیاس‌های این پرسش‌نامه استفاده شد. به‌منظور بررسی روایی هم‌زمان^۲ پرسش‌نامه هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی، همبستگی نمرات آن با پرسش‌نامه هوش معنوی عبداله‌زاده و همکاران (۲۸) ارزیابی شد. پایایی پرسش‌نامه هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی با استفاده از روش آلفای کرونباخ ارزیابی شد. برای بررسی پایایی بازآزمایی، این پرسش‌نامه با فاصله زمانی دو هفته پس از اجرای اولیه، دوباره اجرا و میزان همبستگی آن با اجرای اولیه محاسبه شد.

پرسش‌نامه هوش معنوی: عبداله‌زاده و همکاران (۲۸) پرسش‌نامه‌ای را با ۲۹ ماده و دو مقیاس (درک و ارتباط با سرچشمه هستی و زندگی معنوی یا اتکا به هسته درونی آن) طراحی و هنجاریابی نموده‌اند. رابطه همبستگی بین عامل اول و دوم این پرسش‌نامه با پرسش‌نامه هوش معنوی جامع ۸۳ عبارتی آمرام و درایر به‌ترتیب ۰/۷۶ و ۰/۷۱ به دست آمده است (۲۷).

یافته‌ها

بررسی اطلاعات جمعیت‌شناختی آزمودنی‌ها نشان داد که تعداد ۱۶۷ زن (۶۰/۵ درصد) و ۱۰۹ مرد (۳۹/۵) به‌ترتیب با میانگین سنی کلی ۲۱/۱۸ (با انحراف استاندارد ۳/۱۱) در پژوهش شرکت داشتند که از میان آنان ۲۳۰ نفر متأهل بودند. علاوه‌براین، مذهب ۲۵۵ نفر شیعه و ۲۱ نفر نیز سنی بود.

روایی صوری و محتوایی

در ابتدا، روایی صوری و محتوایی پرسش‌نامه با استفاده از نظرات ۱۰ نفر از اعضای هیئت علمی گروه روان‌شناسی و معارف اسلامی که در زمینه هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی تخصص داشتند، بررسی شد. برای تعیین روایی صوری بر اساس نظر آنان درباره رعایت دستور زبان، استفاده از کلمات مناسب، سطح دشواری و قابل‌فهم‌بودن، میزان نداشتن تناسب، ابهام عبارات و یا وجود نارسایی در معانی کلمات، تغییراتی جزئی در پرسش‌نامه اعمال شد. همچنین از ایشان خواسته شد تا نظر خود را (در مقیاس لیکرت ارائه‌شده پنج‌درجه‌ای) درباره میزان مرتبط‌بودن هر سؤال با مؤلفه مورد نظر، میزان اهمیت، میزان سادگی و روانی هر سؤال و همچنین مفهوم‌بودن سؤالات

اعلام نمایند. پس از جمع‌آوری اطلاعات، شاخص روایی محتوایی برای هر گزینه محاسبه شد. گزینه‌هایی که CVI بالای ۰/۷۹ داشت، باقی ماند و گزینه‌های دیگر حذف شد یا تغییر یافت. حداقل مقدار CVR قابل قبول ۰/۵۹ تعیین شد و سؤالاتی که میزان CVR آنها کمتر از میزان تعیین‌شده بود اصلاح یا از پرسش‌نامه حذف شد. برای تعیین نمره روایی صوری از روش تأثیر آیت استفاده شد. بدین صورت که برای به‌دست‌آوردن نمره تأثیر هر گزینه میزان اهمیت در تعداد آن ضرب شد و بر اساس نتایج حاصل، نمره تأثیر به‌دست‌آمده برای هر گزینه که بیشتر از ملاک قابل‌قبول یعنی ۱/۵ بود، لحاظ شد. در این پژوهش چارچوب مفهومی هوش معنوی مبتنی بر قرآن کریم در سه مفهوم سازماندهی‌شده مبانی، موانع و عوامل زمینه‌ساز و مشتمل بر سه حوزه ذهنی و ادراک بینشی و نگرشی و گرایش (شناختی و عاطفی) و عملی (رفتاری) احصاء شد و این بدین معناست که برخی از این مبانی، موانع و عوامل زمینه‌ساز مربوط به حوزه تفکرات و ذهنیات درونی؛ بخشی مربوط به نگرش‌ها، هنجارها و عقاید و برخی مربوط به حوزه عمل و رفتار عاملان پاسخگویی است و این سه حوزه در عین اینکه مستقل است ولی هر یک زیربنا و شالوده‌ای برای سطح بعدی است و در عین حال هر سه حوزه با هم ارتباط معنایی و تنگاتنگی دارد. انتخاب آیت‌ها بر اساس مهم‌ترین عناصر تأثیرگذار بر شخصیت و هوش معنوی افراد در ابعاد بینش، نگرش، عاطفی، گرایش و رفتار تدوین شده است و گویه‌ها نیز بر اساس دقت در آیات قرآن کریم و مؤلفه‌های کلیدی بیان‌کننده هوش معنوی و با توجه به مطالعات مفصل و ارزیابی‌های متعدد در حوزه‌های درون‌دینی و برون‌دینی انتخاب و در سنجش استفاده شده است. پس از انجام روایی صوری و محتوایی عبارات و بررسی و اعمال نظرات متخصصان، مجدداً عباراتی که تغییرات اساسی در آنها داده شده بود، برای اظهار نظر نهایی ارسال شد و پیشنهادها ارائه‌شده در پرسش‌نامه لحاظ گردید. درنهایت تعداد سؤالات پرسش‌نامه از ۹۰ به ۶۹ سؤال کاهش یافت.

روایی سازه

برای تعیین روایی سازه پرسش‌نامه هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی از تحلیل عاملی به‌روش مؤلفه‌های اصلی همراه با چرخش واریماکس استفاده شد که این تحلیل بر روی ۶۹ عبارت انجام شد. ارزش کیس-مایر-لکین ۰/۷۳۱ به دست آمد

^۱) Convergent validity

^۲) validity Concurrent

گویه	عامل یک	عامل دو
۳۶	۰/۵۷۲	
۳۸	۰/۵۲۲	
۳۹	۰/۵۵۴	
۴۰	۰/۵۱۴	
۴۱	۰/۵۴۷	
۴۲	۰/۶۰۱	
۴۳	۰/۶۷۳	
۴۴	۰/۵۳۸	
۴۵	۰/۴۶۳	
۴۶	۰/۵۲۹	
۴۸	۰/۵۲۳	
۴۹	۰/۲۶۴	
۵۰	۰/۳۶۱	
۵۱	۰/۵۶۷	
۵۲	۰/۶۴۱	
۵۳	۰/۶۴۴	
۵۴	۰/۶۰۸	
۵۵	۰/۳۵۹	
۵۶	۰/۵۱۷	
۵۷	۰/۵۲۱	
۵۸	۰/۴۰۱	
۵۹	۰/۵۲۵	
۶۰	۰/۵۷۲	
۶۱	۰/۵۲۴	
۶۲	۰/۵۶۳	
۶۳	۰/۵۳۱	
۶۴	۰/۴۰۲	
۶۵	۰/۵۸۷	
۶۶	۰/۶۰۱	
۲۴	۰/۶۹۲	
۲۵	۰/۵۵۲	
۲۶	۰/۶۵۹	
۲۷	۰/۴۵۸	
۲۸	۰/۷۰۲	
۲۹	۰/۴۴۲	
۳۱	۰/۳۵۶	
۳۲	۰/۶۱۸	
۳۵	۰/۵۳۸	
۳۷	۰/۳۷۴	
۴۷	۰/۵۱۶	

و آزمون کرویت بارتلت^۱ با میزان ۵۱۹۴/۳۰۶ در مقدار ۰/۰۰۱ معنادار بود (جدول شماره ۱). بنابراین، اجرای تحلیل عاملی بر اساس ماتریس همبستگی در نمونه مورد مطالعه توجیه‌پذیر است.

جدول (۱) شاخص نمونه‌گیری KMO و نتایج آزمون کرویت بارتلت

ارزش کیس-مایر-الکین (KMO)	۰/۷۳۱
کرویت بارتلت	۵۱۹۴/۳۰۶
P-value	۰/۰۰۱

در این پژوهش به منظور استخراج عوامل از شیوه تجزیه و تحلیل مؤلفه‌های اصلی و برای تعیین تعداد عوامل از روش ارزش ویژه استفاده شده است. نتایج نشان داد که دو عامل اول بیشترین درصد واریانس کل (۷۱/۴۱ درصد) را تبیین کرده‌اند. این دو عامل بار عاملی بیشتر از ۲ داشتند که نشان‌دهنده ارزش ویژه پذیرفتنی برای آنها است. به عبارت دیگر، تحلیل عاملی دو عامل با ارزش بالای ۱ را مشخص نمود که در مجموع ۷۱/۴۱ درصد واریانس را تبیین می‌کند (جدول شماره ۳). عامل اول زیر عنوان خرده‌مقیاس بینشی-عاطفی و عامل دوم زیر عنوان خرده‌مقیاس رفتاری هوش معنوی بر اساس آموزه‌های قرآنی نام‌گذاری گردید. در ادامه از روش چرخش واریماکس استفاده شد و گویه‌های با بار عاملی بیشتر از ۰/۳ انتخاب شد. نتایج تحلیل عاملی به این روش نشان داد که ۳۲ گویه بیشترین همبستگی را با عامل ۱ و ۳۴ گویه بیشترین همبستگی را با عامل ۲ داشت. بنابراین در فرایند تحلیل عاملی اکتشافی، سه گویه از بین ۶۹ گویه حذف شد و در نهایت ۶۶ گویه در قالب دو عامل باقی ماند. گویه‌های مربوط به هر یک از عامل‌ها در جدول شماره ۲ آمده است:

جدول (۲) گویه‌های مربوط به هر یک از عامل‌ها و بار عاملی آن

گویه	عامل یک	عامل دو
۱	۰/۳۶۲	
۲	۰/۵۱۰	
۳	۰/۴۸۲	
۹	۰/۴۸۶	
۱۰	۰/۴۷۶	
۱۱	۰/۲۷۸	
۱۴	۰/۳۶۵	
۳۰	۰/۳۶۰	
۳۳	۰/۴۳۱	
۳۴	۰/۵۰۹	

^۱) Bartlett's Test

جدول ۳) عوامل استخراج شده همراه با مقدار ویژه، درصد واریانس و درصد واریانس تجمعی

مؤلفه	مقادیر ویژه اولیه دوران	درصد واریانس	درصد تجمعی	کل	درصد واریانس	درصد تجمعی	کل	درصد واریانس	درصد تجمعی
۱	۸/۲۱۸	۵۰/۰۲۸	۵۰/۵۲۸	۸/۲۱۸	۵۰/۰۲۸	۵۰/۵۲۸	۱۱/۷۸۳	۳۶/۳۰۴	۳۶/۳۰۴
۲	۲/۰۵۷	۲۱/۴۱۱	۷۱/۴۳۹	۲/۰۵۷	۲۱/۴۱۱	۷۱/۴۳۹	۱۱/۲۶۵	۳۵/۱۳۵	۷۱/۴۳۹

تفسیر	مقدار مناسب	مقدار	شاخص‌ها
مناسب است.	برابر یا بزرگ‌تر از ۰/۹ باشد.	۰/۹۵	شاخص NFI
مناسب است.	برابر یا بزرگ‌تر از ۰/۹ باشد.	۰/۹۷	شاخص NNFI
مناسب است.	$0 \leq RMSEA \leq 0.08$	۰/۷۳	شاخص RMSEA
مناسب است.	برابر یا بزرگ‌تر از ۰/۹ باشد.	۰/۹۷	شاخص CFI
مناسب است.	برابر یا بزرگ‌تر از ۰/۹ باشد.	۰/۹۷	شاخص IFI

جدول ۵) برازندگی الگوی خرده‌مقیاس بینشی هوش معنوی

تفسیر	مقدار مناسب	مقدار	شاخص‌ها
مناسب است.	کمتر از ۳ باشد.	۲/۲۷	χ^2/df
مناسب است.	برابر یا بزرگ‌تر از ۰/۹ باشد.	۰/۹۲	شاخص NFI
مناسب است.	برابر یا بزرگ‌تر از ۰/۹ باشد.	۰/۹۵	شاخص NNFI
مناسب است.	$0 \leq RMSEA \leq 0.08$	۰/۰۷۸	شاخص RMSEA
مناسب است.	برابر یا بزرگ‌تر از ۰/۹ باشد.	۰/۹۶	شاخص CFI
مناسب است.	برابر یا بزرگ‌تر از ۰/۹ باشد.	۰/۹۶	شاخص IFI

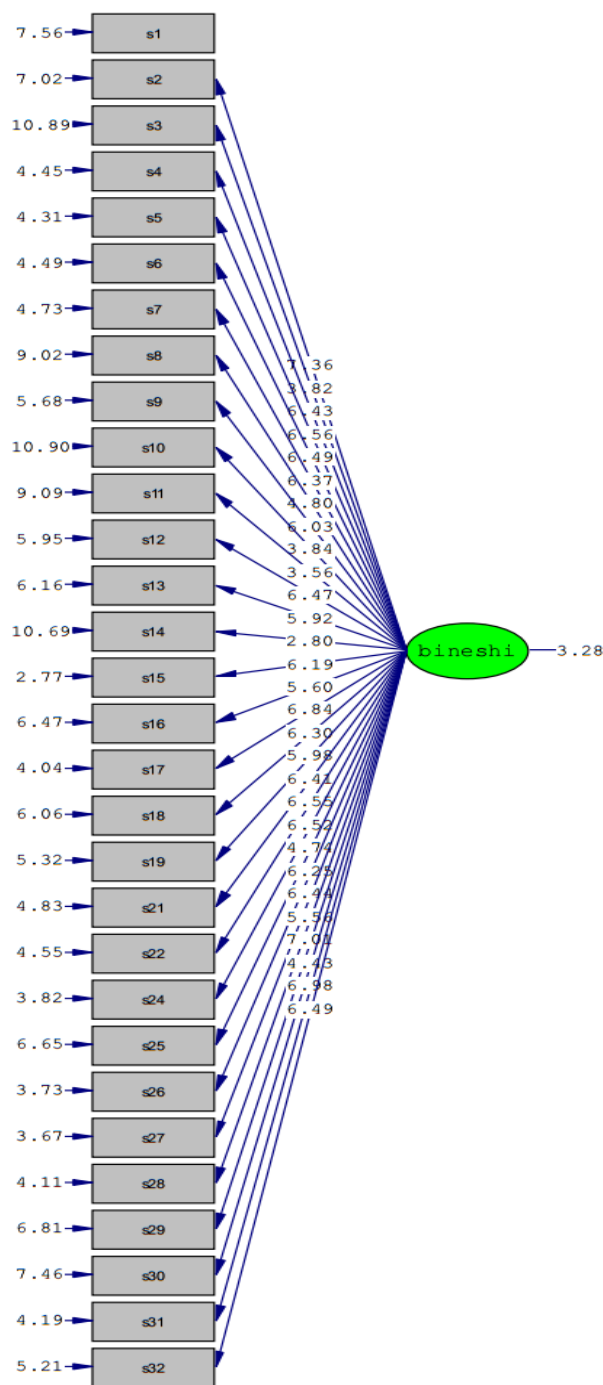
در پژوهش حاضر جهت بررسی روایی پرسش‌نامه هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی از تحلیل عاملی تأییدی با کمک نرم‌افزار آماری لیزرل استفاده شد. نتایج تحلیل عاملی تأییدی برای دو مؤلفه بینشی-عاطفی و رفتاری عبارت است از: نتایج تخمین حاکی از مناسب بودن نسبی الگوی مؤلفه بینشی پرسش‌نامه هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی بود. همان‌طور که ملاحظه می‌شود مقدار χ^2 معنی‌دار بود، در صورتی که این مقدار در الگوی دارای برازش مطلوب نباید معنی‌دار باشد. با وجود این، معمولاً مقدار χ^2 دو^۱ در نمونه‌های با حجم بالا، بسیار بالا و معنی‌دار می‌شود؛ به همین دلیل شاخص خوبی برای تعیین برازش الگو نیست. در این مواقع بهتر است شاخص $DF/2\chi^2$ بررسی شود که نسبتی از χ^2 دو به درجه آزادی الگو است. برای این شاخص در مقادیر کمتر از ۳ برازش الگو مناسب است که در الگوی حاضر این مقدار ۲/۱۱ بود (جدول شماره ۱). شاخص‌های نیکویی برازش، شاخص نرم‌شده برازندگی (NFI)، شاخص غیرنرم‌شده برازندگی (NNFI)، شاخص برازش تطبیقی (CFI) و شاخص برازش افزایشی (IFI) نیز همگی بالای ۰/۹۰ بود که برای برازش الگو، مطلوب تلقی می‌شود. در نهایت ریشه میانگین مربعات باقی‌مانده استاندارد شده (RMSEA) نیز که باید کمتر از ۰/۰۵ باشد در الگوی حاضر ۰/۰۷۳ به دست آمد که مطلوب تلقی می‌شود. بررسی شاخص‌های برازش الگو نشان می‌دهد الگوی تحلیل عاملی تأییدی خرده‌مقیاس بینشی-عاطفی هوش معنوی در نمونه مورد نظر برازش مطلوبی داشت (جدول شماره ۴).

جدول ۴) شاخص‌های برازندگی الگوی خرده‌مقیاس بینشی-عاطفی هوش معنوی

تفسیر	مقدار مناسب	مقدار	شاخص‌ها
-------	-------------	-------	---------

مناسب است. کمتر از ۳ باشد. ۲/۱۱ χ^2/df

^۱) Chi-Square

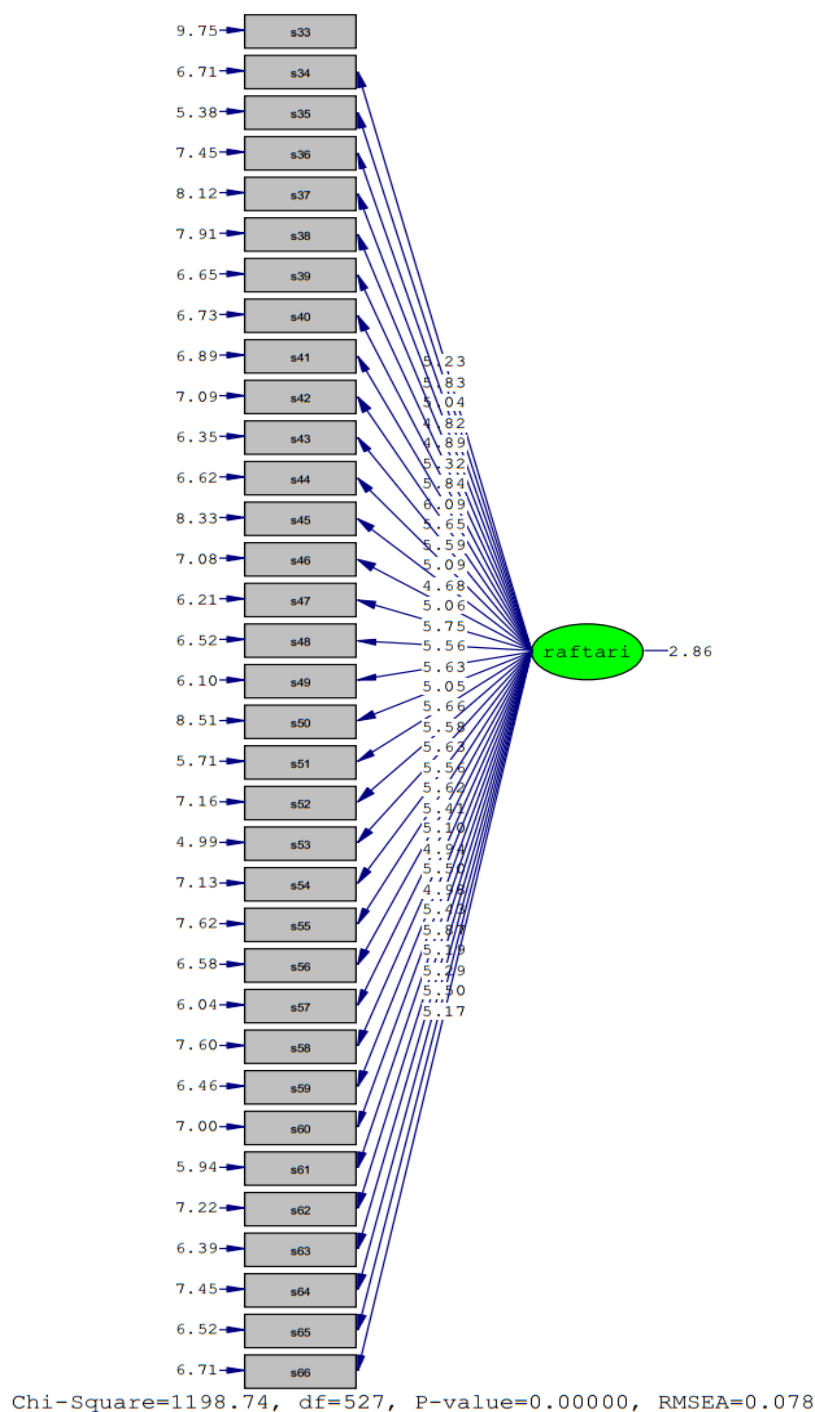

Chi-Square=854.31, df=405, P-value=0.00000, RMSEA=0.073

شکل ۱) ضریب استاندارد شاخص بینشی پرسش‌نامه هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی

تأییدی خرده‌مقیاس رفتاری هوش معنوی در نمونه مورد نظر برازش مطلوبی داشت. شکل شماره ۲ تحلیل عاملی تأییدی متغیر شاخص رفتاری را در حالت ضریب معناداری (t-value) نشان می‌دهد.

نتایج جدول شماره ۵ از مناسب بودن نسبی الگوی مؤلفه رفتاری پرسش‌نامه هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی حکایت دارد. همان‌طور که ملاحظه می‌شود شاخص‌های CFI, NNFI, NFI, IFI و RMSEA همگی گویای مطلوبیت الگو است و نشان می‌دهد که الگوی تحلیل عاملی

شکل ۲) ضریب استاندارد شاخص رفتاری پرسش‌نامه هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی

روایی همگرا و روایی هم‌زمان

روایی هم‌زمان پرسش‌نامه هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی از راه اجرای هم‌زمان آن با پرسش‌نامه هوش معنوی عبدالله‌زاده و همکاران (۲۸) محاسبه شد. برای بررسی روایی همگرا نیز همبستگی بین خرده‌مقیاس‌های پرسش‌نامه هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی محاسبه شد. برای بررسی

طبیعی بودن داده‌ها از آزمون کلموگروف-اسمیرنف^۱ استفاده شد که مقدار آن برای همه متغیرها معنی‌دار بود ($P > 0.05$). برای محاسبه ضریب همبستگی نیز از آزمون ضریب همبستگی پیرسون استفاده شد. ضرایب همبستگی در جدول شماره ۵ گویای وجود همبستگی پذیرفتنی در بین نمرات هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی با پرسش‌نامه هوش

^۱) Kolmogorov-Smirnov test

مجله پژوهش در دین و سلامت

دوره ۷، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۰

این کار از مجوز Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) تبعیت می‌کند.

مبتنی بر آموزه‌های قرآنی نیز بیانگر روایی همگرایی آن بود ($P < 0/05$).

معنوی عبدالله‌زاده و همکاران (۲۸) بود که نشان‌دهنده روایی هم‌زمان این پرسش‌نامه است ($P < 0/05$). همچنین همبستگی بالای بین خرده‌مقیاس‌ها و نمره کل پرسش‌نامه هوش معنوی

جدول ۶) نتایج آزمون همبستگی هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآن (با دو مؤلفه بینشی-عاطفی و رفتاری) و هوش معنوی عبدالله‌زاده و همکاران (۲۸)

۵	۴	۳	۲	۱
۱) مؤلفه بینشی-عاطفی هوش معنوی				
			۱	۰/۷۸**
۲) مؤلفه رفتاری هوش معنوی				
		۱	۰/۸۵**	۰/۸۹**
۳) نمره کل هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآن				
	۱	۰/۵۸**	۰/۴۸**	۰/۵۶**
۴) درک و ارتباط با سرچشمه هستی				
	۱	۰/۷۴**	۰/۵۵**	۰/۵۱**
۵) زندگی معنوی و اتکا به هسته درونی				
	۰/۸۸**	۰/۹۱**	۰/۳۸**	۰/۳۷**
۶) نمره کل هوش معنوی				

همبستگی بالا بین خرده‌مقیاس‌ها و نمره کل پرسش‌نامه هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی نیز بیانگر روایی همگرایی آن بود. نتایج تحلیل عاملی تأییدی نیز مؤید برازش الگوی کلی و دو عامل بینشی و رفتاری آن بود. بنابراین در پژوهش حاضر با انجام روایی سازه، دو عامل «بینشی هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی» و «رفتاری هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی» تأیید شد.

در متون قرآنی و دینی اصطلاحاتی مانند عقل و مشتقات آن به هوش و معنویت به‌عنوان شکلی از هوش دلالت دارد. تعبیری که در قرآن مجید در زمینه کار عقل آمده است سلسله‌مراتبی دارد که از شعور به معنای درک ساده شروع می‌شود و آنگاه به مرحله فقه، فکر و درنهایت نهی می‌رسد که به درک عمیق حقایق اشاره دارد (۲۱). خداوند سبحان در قرآن کریم بدترین جنبندها را در زمین آن دسته از انسان‌هایی دانسته است که با داشتن نعمت عقل از آن بهره‌ای ندارند و در نادانی حیات خویش را سپری می‌کنند (۳۰). به‌یقین، یکی از بهترین راه‌های شکوفاساختن عقل و پرورش آن، دانش‌اندوزی و فراگیری علم است. همچنین در روایت آمده است که تفکر سبب درخشندگی عقل‌ها می‌شود (۳۱). «کتاب سرنوشت نیکان در جایگاهی والا است و تو چه می‌دانی آن جایگاه والا چیست، کتابی نوشته شده که مقربان می‌بینند» (۳۲). «هر کس به اندازه نیکوکاری‌اش از این بصیرت و روشن‌بینی برخوردار می‌شود و با قاطعیت حق را از باطل جدا می‌کند و هرگز بیهوده نمی‌گوید» (۳۳). «کلمه خدا است که به مرحله اتمام و تکامل ادیان و کتب آسمانی رسیده

پایایی

نتایج ضریب پایایی از نوع آلفای کرونباخ نمره کل و مؤلفه‌های بینشی و رفتاری پرسش‌نامه هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی به‌ترتیب برابر ۰/۸۳، ۰/۹۳ و ۰/۸۸ بود. نتایج نشان داد که همه موارد آلفای کرونباخ بالاتر از ۰/۷۰ (میزان قابل قبول) داشتند؛ بنابراین همسانی درونی پرسش‌نامه تأیید شد. نتایج پایایی بازآزمایی این پرسش‌نامه با فاصله زمانی دو هفته با ۴۴ نفر از شرکت‌کنندگان در مطالعه نیز برای مؤلفه‌های بینشی، رفتاری و نمره کل پرسش‌نامه معادل ۰/۸۹، ۰/۹۱ و ۰/۸۱ بود.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف از پژوهش حاضر بررسی برخی از ویژگی‌های روان‌سنجی پرسش‌نامه هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی بود. عبارات پرسش‌نامه هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی از مروری بر پژوهش‌های صورت‌گرفته در زمینه هوش معنوی و آموزه‌های قرآنی مرتبط با هوش معنوی استخراج شد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که پرسش‌نامه هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی روایی و پایایی پذیرفتنی داشت. شاخص روایی صوری نشان داد که نمره تأثیر به‌دست‌آمده برای هر گویه از نمونه ۱۰ نفره متخصصان، بیشتر از ملاک پذیرفتنی یعنی ۱/۵ بود که این می‌تواند ناشی از فرایند دقیق و طولانی بررسی روایی محتوا و صوری عبارات پرسش‌نامه مذکور از طرف متخصصان دانشگاه‌های مختلف باشد. ضرایب همبستگی بالای بین نمرات هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی با پرسش‌نامه هوش معنوی عبدالله‌زاده و همکاران (۲۸) نشان‌دهنده روایی هم‌زمان این پرسش‌نامه و ضرایب

و هرگز در آن دگرگونی پدید نیاید و گفتاری جاویدان است» (۳۴).

معنویت به معنای معناداری کل زندگی است و نه تنها بخشی از آن؛ و اولین شرط آن است که فرد همه اعمالش را در زندگی در جهت هدفی واحد تنظیم کند (۲۶). در ادبیات قرآنی چنین معنای معقولی فقط خداوند است. چون خداوند قله انجام وجود انسان شمرده شده است؛ همان‌طور که نقطه آغاز او نیز هم او است: «ما از خداییم و به‌سوی او باز می‌گردیم» (۳۵). «چون او به بندگان نزدیک است و فریاد بندگان را می‌شنود» (۳۶). «آنچه نزد خدا است بهتر و پایدارتر است» (۳۷). «جهان هدفدار سیر الی الحقی دارد» (۳۷). «هر آنچه بخواهند نزد پروردگارشان می‌یابند» (۳۷). «به واسطه او از هر رنجی رهایی می‌یابند» (۳۸). انسان فطرتاً به کمال مطلق یا خداوند گرایش دارد (۳۹). درمقابل، اگر این هدف شناخته نشود، یا نادیده گرفته شود، زندگی انسان دچار سردرگمی، اضطراب و پوچی خواهد شد (۴۰). اگرچه شرط اول زندگی معنوی در نگاه قرآن درنظرگرفتن خداوند به‌عنوان هدف غایی است. لیکن شرط کافی نیست، بلکه انسان باید در ارتباط مناسب با خدا قرار بگیرد. رسیدن به این غایت یا معنا از نگاه قرآن فقط از جاده عبودیت امکان‌پذیر است. «مأمور نبودند جز اینکه خدایی یگانه را بپرستند» (۴۱). لازمه عبودیت خداوند توحید در عبودیت است؛ ازاین‌رو، قرآن نفی بندگی شیطان را از بندگان خود می‌طلبد: «ای فرزندان آدم، آیا از شما پیمان نگرفتم که شیطان را اطاعت نکنید، او به‌یقین دشمن آشکار شما است و فقط مرا بپرستید که این راه راست و مستحکم است» (۴۱). بنابراین، لازمه معنویت برخورداری از زندگی معنوی است؛ فرد باید همه اعمالش را در زندگی در جهت قرب الهی قرار دهد: «درحقیقت نماز و سایر عبادات من و زندگی و مرگ من برای خدا پروردگار جهانیان است» (۳۹). بدون این ارتباط مناسب بین انسان و خدا، زندگی انسان به‌طور بالفعل معنادار نمی‌شود. بنابراین معنویت در اندیشه قرآنی جست‌وجوی چنین معنایی در زندگی از طریق ایمان و عمل صالح و نفی بندگی شیطان است.

پرسش‌نامه هوش معنوی تدوین‌شده در این مطالعه بر اساس آموزه‌های قرآنی و با توجه به دو بُعد اساسی بینشی-عاطفی و رفتاری در انسان که زیربنای معنویت نیز می‌باشد طراحی شده است. درواقع، برخلاف پرسش‌نامه‌های هوش معنوی موجود از دیگر مؤلفان که به این ابعاد وجودی انسان توجهی نداشته‌اند، در پرسش‌نامه حاضر با ملاک‌قرار دادن

مفاهیم قرآنی در حوزه معنویت و هوش معنوی و همچنین نظریات علمی موجود در این زمینه سعی شده است تا ابعاد اساسی وجود انسان پوشش داده و سنجیده شود. در زمینه دو مؤلفه بینشی-عاطفی و رفتاری ارزیابی‌شده در پرسش‌نامه هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی باید به نظریات موجود در این زمینه اشاره کرد. وگان^۱ معنویت را حوزه‌ای می‌داند که بالاترین سطح رشد را در زمینه‌های مختلف شناختی، اخلاقی، هیجانی و بین‌فردی دربرمی‌گیرد (۴۲) و به‌عنوان یکی از حوزه‌های رشدی مجزا بیشتر به‌صورت نگرش مطرح است. وی مؤلفه‌های هشت‌گانه هوش معنوی رشدیافته را شامل درستی و صراحت، تمامیت، تواضع، مهربانی، سخاوت، تحمل، مقاومت و پایداری و تمایل به برطرف کردن نیازهای دیگران می‌داند. از نظر وی سه روش دانستن حسی، عقلی و تأملی بخش جدایی‌ناپذیر هوش معنوی است و برای پالایش آن مناسب به نظر می‌رسد. سانتوس^۲ هوش معنوی را درباره ارتباط با آفریننده جهان به کار برده است و آن را معادل توانایی شناخت اصول زندگی و بنانهادن زندگی بر اساس این قوانین می‌داند (۴۳). بر این اساس پرسش‌نامه هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی می‌تواند ابزاری روا و پایا در سنجش هوش معنوی باشد. این ابزار با توجه به درنظرگرفتن ابعاد وجودی انسان و همچنین بر پایه مفاهیم قرآنی شکل گرفته است و در مقایسه با ابزارهای ازپیش‌موجود در این زمینه می‌تواند ابزار ارزیابی مناسبی برای هوش معنوی به‌ویژه در جامعه ایرانی باشد که جامعه‌ای با گرایش‌های دینی و معتقد به کتاب آسمانی قرآن است. بنابراین پیشنهاد می‌شود در کنار دیگر ابزارهای ارزیابی سنجش هوش و سلامت معنوی، از این پرسش‌نامه نیز به‌عنوان ابزاری مبتنی بر آموزه‌های قرآنی به‌منظور شناخت جامع سطوح هوش معنوی افراد استفاده شود. همچنین می‌توان از این ابزار به‌منظور شناسایی افراد با هوش معنوی ضعیف به‌ویژه هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی استفاده کرد تا با طراحی مداخلات مناسب آنان را در جهت تقویت هوش معنوی یاری رساند.

محدودیت‌های پژوهش

محدودبودن پژوهش به دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی بابل، تعمیم یافته‌ها را با محدودیت مواجه می‌سازد. همچنین درنظرنگرفتن متغیرهای مداخله‌گر احتمالی همچون سن،

^۱ Vaughan

^۲ Santos

4. Lin EH, Von Korff M, Ciechanowski P, Peterson D, Ludman EJ, Rutter CM, et al. Treatment adjustment and medication adherence for complex patients with diabetes, heart disease, and depression: a randomized controlled trial. *The Annals of Family Medicine*. 2012;10(1):6-14.

5. Emmons RA. Is spirituality an intelligence? Motivation, cognition, and the psychology of ultimate concern. *The International Journal for the psychology of Religion*. 2000;10(1):3-26.

6. Cowan DA. Translating spiritual intelligence into leadership competencies. *Journal of Management, Spirituality & Religion*. 2005;2(1):3-38.

7. Gobari-Bonab B, Salimi M, Selyani L, Noori-Moghadam S. Spiritual Intelligence. *Modern Religious Thought*. 2015(3):125-47. (Full Text in Persian)

8. Supriyanto AS, Ekowati VM, Masyhuri M. The Relationship among Spiritual Intelligence, Emotional Intelligence, Organizational Citizenship Behaviour, and Employee Performance. *Etikonomi*. 2019;18(2): 249-58.

9. Khoshdeli Z, Malekzadeh M, Nooryan K, Afroughi S, Zoladl M. Effect of Spiritual Intelligence Training on the Anxiety of Medical Sciences Students; a Randomized Clinical Trial Study. *J Clinic Care Skill*. 2020; 1 (3) :115-20. (Full Text in Persian)

10. Molaei P, Mahmoudi MM. The Relationship between Regular Physical Activity with Spiritual Intelligence and Psychological Well-being among the Elderly in Tehran. 2018. (Full Text in Persian)

11. Neysiani ZM, Asadi A, Asgari M, GhaleNoei F. Relationship of religious orientation and spiritual intelligence with emotional self-regulation in women subject to violence. *Psychological research*. 2009;1(3):1-23.

12. Yadollahpour MH, MahdaviFar H, Hasanazadeh R. Intervention of Religion-based Education in Depression Syndrome among Married Women Attending Cultural Centers in Babol. *Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat*. 2019;5(1):64-75. (Full Text in Persian)

13. Mozaffari F, Hejazi M. The Role of Spiritual and Psychological Well-being in Predicting High-risk Behaviors of Young Prisoners in Zanjan. *Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat*. 2019;5(3):32-44. (Full Text in Persian)

14. Nasiri F, Keshavarz Z, Davazdahemami M, Karimkhani Zandi S, Nasiri M. The Effectiveness of Religious-Spiritual Psychotherapy on the Quality of Life of Women with Breast Cancer. *JBUMS*. 2019; 21 (1):67-73. (Full Text in Persian)

15. Mohammad Nejad H. The Concept of Spiritual Intelligence Based on Islamic Teachings. *Culture Islamic Univ*. 2009;42(2):97-116. (Full Text in Persian)

جنسیت و تحصیلات و لحاظ‌نکردن اثرات آنها در تحلیل آماری از دیگر محدودیت‌های این مطالعه بود.

پیشنهاد‌های پژوهش

پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آتی درباره گروه‌های وسیع‌تر و با درنظرگرفتن متغیرهای مختلف همچون سن، جنسیت و تحصیلات انجام شود.

قدردانی

مؤلفان مقاله مراتب سپاس فراوان خود را از معاونت تحقیقات و فناوری اطلاعات و نیز از تمامی عوامل انجام این مطالعه به‌ویژه دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی بابل اعلام می‌دارند.

ملاحظات اخلاقی

بنا بر اظهار مؤلفان مقاله، دانشگاه علوم پزشکی بابل پژوهش حاضر را با کد اخلاق IR.MUBABOL.REC.1399.355 تصویب کرده است.

حامی مالی

بنا بر اظهار مؤلفان مقاله، این پژوهش حامی مالی ندارد و با هزینه شخصی مؤلفان به انجام رسیده است.

تضاد منافع

مؤلفان مقاله تضاد منافی درباره این پژوهش گزارش نکرده‌اند.

مشارکت مؤلفان

ایده اولیه، نگارش مقاله و تحلیل داده‌ها: مؤلفان اول و دوم؛ نگارش روش کار و ناظر علمی: مؤلف سوم؛ و نظارت بر انجام کار و بازنگری متن: مؤلفان چهارم و پنجم.

References

1. King U. Spirituality in New Handbook of Living Religions. Blackwell; 1999.
2. Devi S. Impact of spirituality and emotional intelligence on employee engagement. *International Journal of Applied Research*. 2016;2(4):321-5.
3. Saghravani S. Spiritual intelligence. Tehran: Ghalam Ahange Publications; 2010. (Full Text in Persian)

16. Yadollahpour MH, Fazeli Kebria M. A comparative study of the concept of spiritual intelligence in terms of psychology and Islam. 2014;1(1):48-57. (Full Text in Persian)
17. Ebrahim M. A Proposal for the Metaphysics of S.I. in Islam. A Research Biannual Religious Anthropology. 2013;10(29):5-30. (Full Text in Persian)
18. Yadollahpour MH, Fazeli Kebria M. Spiritual intelligence. Tehran: Jaha-e Daneshgahi Publications; 2020. (Full Text in Persian)
19. Madavifar H, Yadollahpour MH, Hasanzadeh R. Effectiveness of Quran Therapy on Increased Marital Satisfaction in Married Women. J Babol Univ Med Sci; 19(9); 2017: 62-7. (Full Text in Persian)
20. Narooei Nosrati R. The spirituality of the human being is a religious-psychological view. Journal of Islamic Education. 2006;11:34-45. (Full Text in Persian)
21. The holy Quran. Translated by: Mohammad Mahdi Fouladvand. Tehran: Justice Message Publications; 2016.
22. Bushman BJ, Bonacci AM, Pedersen WC, Vasquez EA, Miller N. Chewing on it can chew you up: effects of rumination on triggered displaced aggression. Journal of personality and social psychology. 2005; 88(6):969.
23. Wolman R. Thinking with your soul: Spiritual intelligence and why it matters: Richard N. Wolman, PhD; 2001.
24. King DB. Rethinking claims of spiritual intelligence: A definition, model, and measure. 2008.
25. Nasel DD. Spiritual orientation in relation to spiritual intelligence a consideration of traditional Christianity and New Age individualistic Spirituality: University of South Australia; 2004.
26. Amram Y, editor The seven dimensions of spiritual intelligence: An ecumenical, grounded theory. 115th Annual Conference of the American Psychological Association, San Francisco, CA; 2007.
27. Amram Y, Dryer C. The Development and Preliminary Validation of the Integrated Spiritual Intelligence Scale (ISIS), Institute of Transpersonal Psychology, Palo Alto. Palo Alto, Working Paper, <http://www.yosiamram.net/papers/>, access: March, 2010.
28. Abdollahzadeh H, Baqherpour M, Bozhmehrani S, Lotfi M. Spiritual Intelligence: Concepts, Measurements and its Applications. Tehran: Ravansanji Publications; 2009. (Full Text in Persian)
29. Beavers AS, Lounsbury JW, Richards JK, Huck SW. Practical considerations for using exploratory factor analysis in educational research. Practical Assessment, Research, and Evaluation. 2013;18(1):6.
30. Shiri G, Sohrabi F, Jafari F, Najafi M. Psychometric Properties of Spiritual Wellbeing Scale among Students. Psychological studies University of Science and Education Psychology, Alzahra University. 2008;4(3):129-44. (Full Text in Persian)
31. Borkovec T, Ray WJ, Stober J. Worry: A cognitive phenomenon intimately linked to affective, physiological, and interpersonal behavioral processes. Cognitive Therapy and Research. 1998;22(6):561-76.
32. Amedi A. Ghorar-ol-Hikam and Dorar-ol-Kalim. Beirut: Al-Alami Lelmatbuat Institute; 1987. (Full Text in Arabic)
33. Hy L-X, Loevinger J. Measuring ego development: Psychology Press; 2014.
34. Carver CS, Scheier MF. Perspectives on personality: Pearson education; 2012.
35. Sobański JA, Klasa K, Müldner-Nieckowski Ł, Dembińska E, Smiatek-Mazgaj B, Rodziński P. Changes in ego strength in patients with neurotic and personality disorders treated with a short-term comprehensive psychodynamic psychotherapy. Psychiatr Pol. 2018;52(1):115-27.
36. Folkman S. The case for positive emotions in the stress process. Anxiety, stress, and coping. 2008;21(1):3-14.
37. Sukhodolsky DG, Golub A, Cromwell EN. Development and validation of the anger rumination scale. Personality and Individual Differences. 2001;31(5):689-700.
38. Besharat MA. Factorial and cross-cultural validity of a Farsi version of the Anger Rumination Scale. Psychological Reports. 2011;108(1):317-28.
39. Meyer TJ, Miller ML, Metzger RL, Borkovec TD. Development and validation of the penn state worry questionnaire. Behaviour research and therapy. 1990;28(6):487-95.
40. Davey GC. A comparison of three worry questionnaires. Behaviour research and therapy. 1993;31(1):51-6.
41. Startup HM, Erickson TM. The penn state worry questionnaire (PSWQ). Worry and its psychological disorders: Theory, assessment and treatment. 2006:101-19.
42. Vaughan F. What is spiritual intelligence? Journal of humanistic psychology. 2002;42(2):16-33.
43. Santos E. Spiritual intelligence; what is spiritual intelligence. How it benefits a person.